

Ljeposava Ilijić¹, Olivera Pavićević², Hajdana Glomazić³
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Potrebe i mogućnosti obrazovanja osuđenika⁴

Apstrakt: Zatvorske ustanove čine deo šireg društvenog konteksta koji u velikoj meri određuje način na koji će se one finansirati i organizovati, kao i interne uslove i prioritete. Otuda velike razlike u praksama zatvorskog obrazovanja. Predmet ovog rada je prikaz različitih koncepata i praksi obrazovanja zatvorenika i njihova analiza. Rezultati su pokazali da potreba za obrazovanjem osuđenika postoji, da mogućnost njegove realizacije varira zavisno od stepena razvijenosti sredine u kojoj se izvodi, a da je osavremenjivanje tog vida obrazovanja upotrebom novih tehnologija jedan od pravaca u kojem će se ono razvijati. Takođe, podaci su pokazali da su pozitivni efekti obrazovanja odraslih osuđenika u zatvorima višestruki i da se ono može smatrati jednom od aktivnih mera koje društvo preduzima ne samo radi smanjenja recidivizma, već i sa ciljem što bolje socijalne reintegracije osuđenika nakon izvršenja kazne.

Ključne reči: osuđeni, zatvor, obrazovanje, resocijalizacija, recidivizam

Uvod

Istraživanja pokazuju da osuđenici koji u zatvorima ne uspeju da ostvare potrebne promene, da redefinišu sopstvene ciljeve i da se uspešno resocijalizuju u društvenu zajednicu najčešće recidiviraju. To znači da kazna zatvora, po sebi, nije uvek dovoljna da se spreči ponovno izvršenje krivičnog dela. Zbog toga je veoma važno da se vreme koje pojedinac provode u zatvoru iskoristi za najbolji ishod u rešavanju ključnih faktora koji utiču na rizik od povratka u zatvorsku ustanovu.

¹ Dr Ljeposava Ilijić je istraživač saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu (lelalela_bgd@yahoo.com).

² Dr Olivera Pavićević je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu (olive-rapavicevic4@gmail.com).

³ Dr Hajdana Glomazić je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu (hajdana.ng@gmail.com).

⁴ Rad je nastao u okviru projekta Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (47011), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Neki od najčešće spominjanih faktora rizika od ponovnog izvršenja krivičnog dela su: nivo obrazovanja, radni i profesionalni status, mentalno i fizičko zdravlje, stavovi i samokontrola, životne veštine i dr. (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013). Upravo iz tog razloga obrazovanje u zatvorima može se smatrati šansom koja osuđenima može pružiti mogućnost da ostvare produktivne i angažovane živote u zatvoru i van njega. Na taj način obrazovanje može da postane ne samo faktor promene, već i faktor kreiranja novih potreba i pronalazjenja novih načina za samoostvarenje (Aronson, 2013). Obrazovanje treba da bude u središtu zatvorskog sistema jer ono osuđenima može pružiti solidne životne prilike da, tokom izvršenja kazne, rade u svom i u interesu zajednica.

Ohrabrenje i podsticanje osuđenika da se uključe u obrazovni proces u zatvoru daleko je uspješnije ukoliko je zasnovano na holističkom principu i ako ne počiva samo na uslugama pruženim u učionicama i radionicama (Coates, 2016). Ono treba da se posmatra kao deo doživotnog procesa učenja i obrazovanja i nema razloga da bude prekinuto izvršenjem zatvorske kazne (United Nation & UNESCO, 1995). Ističući značaj i svrsishodnost obrazovanja u resocijalizaciji osuđenika, pojedini autori dobro zapažaju da obrazovanje nije jedini put ka oporavku i zaštiti dostojanstva u zatvoru, ali je najsnažniji... To je neki znak da ono što ljudi rade u zatvoru ima težinu u spoljnom svetu (Spellberg, 2013).

Da bi se obrazovanjem u zatvoru postigli željeni ciljevi, ono mora biti dobro osmišljeno i prilagođeno potrebama i mogućnostima osuđenika. Zbog toga se planiraju i razvijaju obrazovni programi koji predstavljaju srž obrazovnog tretmana i smatraju se nosiocima resocijalizacije odraslih osuđenika (MacKenzie, 2012).

Osnovni cilj realizacije obrazovnih programa u zatvoru jeste sticanje osnovnih znanja, razvijanje i unapređivanje radnih veština i navika osuđenika i dobijanje stručnih kvalifikacija. Oni se obučavaju za određena zanimanja, čime se nadoknađuje ono što je propušteno u ranijem redovnom školovanju.

Iako se obrazovna struktura osuđeničke populacije razlikuje u različitim sredinama, gotovo sva istraživanja potvrđuju da je obrazovni nivo zatvorske populacije niži od nivoa opšte (nezatvorske) populacije. Istraživanja vršena u razvijenim društvima, u Evropi (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013; Council of Europe-Education in Prison 1990) i Sjedinjenim Američkim Državama⁵ (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013; MacKenzie, 2012; Harlow, 2003), potvrđuju sličnost nalaza. U Norveškoj 8% osuđenika nije završilo osnovnu i srednju školu, a polovina osuđenika nema završene sve nivoe srednjeg stručnog obrazovanja. U izveštaju *Report of Ministry of Education and Research* navodi se da

⁵ Rezultati studije sprovedene od 1992. do 2002. godine u Sjedinjenim Američkim Državama potvrđuju da u proseku oko 50% svih osuđenika koji uđu u zatvorski sistem nemaju završenu srednju školu opšteg usmerenja, a čak 75% nema završenu srednju stručnu školu ili školu ekvivalentnu tom nivou obrazovanja (Prison Book Program, 2010).

postoji veliki procenat osuđenika koji nisu završili osnovno, niže srednje ili više srednje obrazovanje (65% osuđenika mlađih od 25 godina nema završen bilo koji nivo srednjeg obrazovanja), iako su obrazovne mogućnosti u zatvorima izuzetno dobre.⁶

S druge strane, izuzetno je teško utvrditi nivo stečenog znanja i pismenosti osuđenika (nezavisno od toga da li je znanje stečeno u formalnom sistemu obrazovanja ili iskustveno) jer se spektar (ne)znanja kreće od potpune funkcionalne nepismenosti do delimične funkcionalne pismenosti (Council of Europe – Education in Prison, 1990). Takođe, istraživanja potvrđuju da osuđenici, osim niskog nivoa znanja, imaju slabo razvijene osnovne veštine (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013), koje prati i nizak nivo samopoštovanja, dok su neuspeh u školovanju, napuštanje školovanja, problemi u ponašanju i nezaposlenost (United Nations and UNESCO – Institute for Education, 1995) dodatne otežavajuće okolnosti koje u sadejstvu postaju ključni faktori neuspešne resocijalizacije osuđenika.

Naša zemlja prati negativne svetske trendove, a dostupni statistički podaci ukazuju na činjenicu da se u zatvorima u Republici Srbiji nalazi veliki broj osuđenih za koje se procenjuje da im je potrebno dodatno obrazovanje (Knežić i Savić, 2012; 2013; Jovanić, 2010; Uprava za izvršenje krivičnih sankcija⁷, 2013; Ilijić, 2016). Prema zvaničnim podacima Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, u Srbiji je 2009. godine među osuđenim bilo 2,8% potpuno nepismenih, 15,2% sa nepotpunom osnovnom školom, a 26,5% imalo je samo završenu osnovnu školu (što zbirno čini 44,5% osuđenih bez ikakvih kvalifikacija). Statistički podaci o obrazovnom nivou osuđenika nisu se bitno promenili ni 2013. godine, pa prema poslednjem dostupnom izveštaju Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, krajem 2013. godine, od ukupnog broja osuđenika, 2,2% je potpuno nepismeno, dok je 15,6% sa nepotpunom/nezavršenom osnovnom školom. Završeno osnovno obrazovanje ima 22,3% osuđenika, a 2,8% nedovršeno srednje stručno obrazovanje. Alarmantna činjenica u tom izveštaju jeste visok procenat funkcionalno nepismenih u XXI veku (Ilić i Jovanić, 2011).

Iz tih podataka može se zaključiti da je nizak nivo obrazovanja jedan od pratećih elemenata rizičnog ponašanja odraslih osuđenika, ali istovremeno i visokopotencijalni faktor njihove resocijalizacije na koji se može *delovati* kako bi ona bila efikasnija. Zbog toga se obrazovanje odraslih u zatvorima može smatrati jednom od aktivnih mera (osim proizvodnog rada, okupacione i radne terapije, organizovanja slobodnovremenskih aktivnosti i kulturno-zabavnog sadržaja) koje

⁶ Detaljnije u: Norwegian Ministry of Education and Research (2004–2005). Short Version of Report No. 27. *Education and Training in the Correctional Services „Another Spring”*.

⁷ U daljem tekstu UIKS.

društvo preduzima radi što bolje resocijalizacije osuđenika nakon izvršenja kazne. Autori naglašavaju da učenje u zatvoru povećava sposobnost osuđenika da se efikasno izbore sa zahtevima i izazovima svakodnevnog života i otvara mogućnost njihovog zapošljavanja nakon izvršenja kazne (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

Predmet ovog rada je prikaz različitih praksi realizovanja obrazovnog tretmana i analiza njihovog značaja sa stanovišta smanjivanja recidivizma i ostvarivanja uspješne resocijalizacije kao osnovnih ciljeva izvršenja zatvorske kazne.

U penološkoj literaturi nema terminološke i pojmovne usaglašenosti procesa koji vode funkcionalnom osposobljavanju osuđenika za život u zajednici, pa se termini: resocijalizacija, rehabilitacija i korekcija upotrebljavaju kao sinonimi. Kako bi se izbegle nejasnoće i terminološka nedoslednost, autori su se odlučili da se za potrebe ovog rada koriste terminom resocijalizacija.

O funkciji i realizaciji obrazovnih programa u zatvorima

Primer Sjedinjenih Američkih Država

Najveći broj obrazovnih programa za odrasle osuđenike nastao je na tlu Sjedinjenih Američkih Država – države koja ima najrazvijeniji zatvorski sistem (Jovanić, 2008), ali i jedan od najopterećenijih⁸. Kao i u drugim razvijenim zemljama, cilj brojnih obrazovnih i programa osposobljavanja koji su dostupni osuđennicima jeste da unaprede širok dijapazon sposobnosti, od osnovnih veština čitanja i pisanja, do treninga životnih veština (Cho & Tyler, 2013).

Obrazovni nivo se obično procenjuje još u prijemnom odeljenju, a na osnovu rezultata testova osuđeniku se određuje učestvovanje u nekom od obrazovnih programa. Dostupni obrazovni programi imaju cilj da osuđennicima obezbede adekvatno obrazovanje i stručnu obuku, imaju potrebne akreditacije i predstavljaju samo deo širih napora koji se ulažu radi povećanja javne bezbednosti i smanjenja stope recidivizma (California Department of Corrections & Rehabilitation, 2014). Najčešći programi koji se realizuju u zatvorima su: a) *Adult Basic Education (ABE, I, II, III)* – program osnovnog obrazovanja odraslih koji ima tri nivoa. Usmeren je ka osuđennicima koji ne poseduju osnovne obrazovne veštine, a naglasak je na unapređenju čitanja, pisanja i matematike. Učesnici programa prvo polažu test kojim se utvrđuje nivo osnovnog obrazovanja, nakon čega se određuje u koju klasu (nivo) programa će osuđenik biti uključen. Tako se u prvi

⁸ Statistički podaci pokazuju da SAD imaju preko dva miliona osuđenika. Podaci preuzeti iz: Wagner, P. & Rabuy, B. (2016). *Mass Incarceration: The Whole Pie 2016*. Prison Policy Initiative.

nivo uključuju osuđenici koji ne znaju da čitaju i oni koji čitaju na nivou trećeg razreda osnovne škole. U drugi nivo se uključuju osuđenici čije je čitanje između nivoa koji je karakterističan za učenike od četvrtog do devetog razreda, a treći nivo pohađaju oni čije su veštine čitanja na nivou između sedmog i devetog razreda. b) *General Education Development (GED)* – predstavlja program koji je usmeren ka osuđenicima koji nemaju završenu srednju školu opšteg usmerenja ili srednju stručnu školu. Nastava obuhvata unapređenje veština čitanja, pisanja, ali i predmete društvenih nauka i matematike. U taj program se uključuju osuđenici koji su završili *Adult Basic Education-III* ili oni čije je čitanje najbliže nivou devetog razreda, a nemaju diplomu o prethodnom školovanju. c) *Technical Education Programs* – predstavlja program tehničkog obrazovanja usmeren ka obuci u nekoliko različitih sektora koji uključuju: trgovinu i građevinski sektor, sektor energije i komunalnih usluga, sektor finansija i biznisa, sektor javnih usluga, sektor proizvodnje i razvoja proizvoda i dr. Svaki program pruža određene kvalifikacije i obučenosť za određena zanimanja, kao i verifikovan sertifikat. Vrsta obuke i programski sadržaji usklađeni su sa potrebama tržišta rada i pružaju veće izgleda za zapošljavanje osuđenih nakon izlaska iz ustanove. d) *High School Diploma Program* – jeste program koji je usmeren ka sticanju srednjoškolske diplome, a oblasti nastave obuhvataju ekonomiju, istoriju, engleski i matematiku. U taj program se uključuju osuđenici koji su pohađali srednju školu i pre dolaska u zatvor, a napustili su je ili iz bilo kog drugog razloga nisu stekli diplomu o njenom uspešnom završetku. e) *Voluntary Educational Program* – predstavlja program za samostalno obrazovanje koji obuhvata nezavisne studije ili studiranje na daljinu (taj oblik obrazovanja nije dostupan u svakom zatvoru) (California Department of Corrections & Rehabilitation, 2014).

Najveći broj zatvora u Sjedinjenim Američkim Državama pruža osuđenicima i mogućnosť da učestvuju u kursevima opismenjavanja, učenja engleskog jezika – kao drugog jezika, ili programe kontinuiranog obrazovanja odraslih. Osuđenici koji nemaju diplomu srednje škole (*General Educational Development*) u najvećem broju zatvora moraju učestvovati u programu opismenjavanja u trajanju od najmanje 240 sati ili do sticanja diplome. Programi stručne i profesionalne obuke zasnovani su na potrebama zatvorenika, opštim uslovima na tržištu rada i potrebama institucija za radnom snagom. Jedino tako koncipirani obrazovni programi, koji identifikuju nivo obrazovnih potreba i, shodno njemu, nude osuđenima uključivanje u odgovarajuće obrazovne programe, mogu da daju dugoročne pozitivne efekte. Procena individualnih nivoa znanja i koordinisanje obrazovnih programa sa postojećim obrazovnim nivoom čini polaznu ideju američkog zatvorskog obrazovanja koje je zasnovano na ideji doškologovanja.

Primer Švedske

Praksa sprovođenja obrazovnih programa u zatvorima, njihov sadržaj i način realizacije variraju od jedne do druge zemlje. Oni zavise kako od opšteprihvaćenog društvenog shvatanja značaja obrazovanja uopšte i kaznene politike, tako i od materijalnih mogućnosti zemlje. Ipak, u praksi se po inovativnosti posebno izdvaja Švedska, kao zemlja koja je u realizaciji obrazovnih sadržaja u zatvorima otišla korak dalje od ustaljene prakse većine zemalja.

U Švedskoj svi zatvorenici imaju pravo na pristup obrazovanju koje se realizuje posredstvom *Centra za učenje*. Na osnovu prethodno utvrđenog obrazovnog nivoa osuđenika, individualnih potreba i ličnih okolnosti određuje se individualni plan učenja za svakog osuđenika. Prioritet u procesu obrazovanja daje se osuđenicima koji imaju nizak nivo prethodnog obrazovnog postignuća: oni sa niskim nivoom pismenosti i računanja imaju prednost u odnosu na osuđenike višeg obrazovnog nivoa. Obrazovne aktivnosti koje se nude u zatvorima odgovaraju i prate obrazovne aktivnosti dostupne građanima na slobodi (prate nastavne planove i programe za obrazovanje odraslih na slobodi) (Nordic Cooperation, 2009).

Osuđenici u Švedskoj, sa izuzetkom malog broja onih koji učestvuju u programima visokog obrazovanja, doskoro nisu imali pravo na pristup i korišćenje kompjutera. Međutim, upravo razvoj tog segmenta obrazovanja bio je prilika da se prepozna značaj koji pristup kompjuterima može da pruži obrazovanju osuđenika. Uvažena je činjenica da je upotreba novih tehnologija u obrazovanju značajan faktor unapređivanja procesa obrazovanja u zatvoru, ali i jedan od uslova uspešne socijalne reintegracije osuđenika. Zbog toga je, zahvaljujući pilot projektu *Centra za učenje*, svim osuđenicima omogućen pristup kompjuterima i proverenim sajtovima. Cilj programa je bilo razvijanje i unapređivanje veština elektronske komunikacije osuđenika, ali i ohrabivanje da razvijaju i koriste savremena sredstva komunikacije i rada (Nordic Cooperation, 2009).

Karakteristika obrazovanja odraslih osuđenika u Švedskoj jeste mogućnost *učenja na daljinu*. Cilj pilot projekta, kojim je predviđeno sprovođenje programa *učenja na daljinu*, bio je da poboljša kvalitet obrazovanja osuđenika, da obezbedi jednakost obrazovnih sadržaja dostupnih u zatvoru sa sadržajima dostupnim na slobodi i da pruži kontinuitet u učenju putem *obrazovanja na daljinu*. Prvobitno je projekat testiran u nekoliko zatvora, a nakon njegovog uspeha, taj model učenja počeo je da se primenjuje u svim zatvorima u Švedskoj od 2003. godine (Prison Education: Mapping of key data, 2012).

Iz andragoške perspektive, *učenje na daljinu* se procenjuje kao inovativan, kreativan i *otvoren* metod učenja koji omogućava fokusiranje na kvalitet rada učenika, a ne na percepciju o njemu – jer ona može biti proizvod unapred utvr-

đenih predrasuda i pretpostavki (nastavnika) o osuđenom pojedincu. Poenta je u tome da u tom modelu učenja identitet pojedinačnog učenika, u određenoj meri, dobija sekundaran značaj i da osuđenici imaju mogućnost da pristupe obrazovanju u svom ritmu, kao individualni učenici, na pozitivan način i uz pružanje nastavničke podrške. Mogućnost upotrebe kompjuterske platforme za učenje i virtuelne radne sobe, uz mogućnost ostvarivanja komunikacije sa kvalifikovanim nastavnim kadrom, znači da su osuđenici potpuno podržani na svom putu učenja i obrazovanja. Problem nedostatka kontakta *licem u lice* osuđenika i nastavnika prevazilazi se tako što se osuđenima daje prilika da u svakom trenutku ostvare kontakt sa nastavnicima, a nastavno osoblje je tu da podrži osuđenika u obrazovnim aktivnostima i da im pomogne da reše sve probleme u vezi sa upotrebom kompjutera ili neke druge probleme u vezi sa komunikacijom u digitalnom prostoru (Prison Education: Mapping of key data, 2012). Taj način obrazovanja je umnogome drugačiji od onoga koje je većina osuđenika imala u ranijem školovanju. Prvi put u istoriji švedskog zatvorskog obrazovanja takav metod učenja omogućio je osuđenima pristup širokom spektru subjekata u obrazovanju, pristup učenju na fleksibilan i savremen način, uz podršku i na način koji im obezbeđuje uslove da nastave sa započetim učenjem u slučaju premeštaja ili puštanja na slobodu (Prison Education: Mapping of key data, 2012).

Evaluacija pilot projekta ukazala je na pozitivne efekte programa *učenja na daljinu* u zatvorima. Međutim, zbog zaštite podataka, nema dostupnih statističkih podataka o tome u kojoj meri učešće osuđenika u obrazovnim aktivnostima i sticanje kvalifikacija utiče na poboljšanje zapošljavanja ili smanjenje stope povrata – jer ne postoji praćenje pojedinačnih osuđenika nakon otpuštanja iz zatvora. Međutim, sa aspekta osuđenika, program *učenja na daljinu* ocenjuje se pozitivno jer omogućava završetak započetog obrazovnog programa i postizanje stručnih kvalifikacija. Takođe, veliki broj učesnika izjavio je da im je uključenost u program pomogla da razviju samopoštovanje i samopouzdanje i da izgrade pozitivan stav o obrazovanju i životu uopšte. Podaci pokazuju da se broj osuđenika, korisnika obrazovnih programa konstantno povećavao: 2005. godine 140 osuđenika je završilo 197 kurseva (programa), 2008. godine 870 osuđenika završilo je 1.363 kurseva, a 2011. godine 1.212 osuđenika završilo je 2.045 kurseva (osuđenici mogu da studiraju, odnosno da se uključe u tri različita kursa ili obrazovna programa u jednom trenutku).

Ipak, postoje i nedostaci učenja na daljinu u zatvorima, a jedan od njih je ograničenost onlajn materijala koje nastavnici mogu da koriste u nastavi zbog propisa i bezbednosnih pravila. Takođe, takav način rada je i zahtevniji za nastavno osoblje koje je u obavezi da provodi više vremena u pronalaženju odgovara-

jućih materijala koji mogu da se prezentuju osuđennicima. Upravo iz tog razloga postoji namera da se osuđennicima dozvoli i pristup internetu u obrazovne svrhe.

Skandinavske zemlje, posebno Švedska, predstavljaju najbolji primer razumevanja potrebe da se osuđenici tretiraju na osnovu njihovih potencijala i šansi i, u tom smislu, programi obrazovanja osuđenika se neprekidno razvijaju, unapređuju i prilagođavaju kao sistem povratne sprege pojedinca i zajednice.

Primer Srbije

Govoriti o obrazovnom tretmanu u zatvorima u Srbiji, van konteksta opštih uslova u kojima zatvori funkcionišu, čini se gotovo nemogućim. „Dešavanja u našem društvu u proteklih dvadesetak godina otežala su već postojeću lošu situaciju u zatvorima, što je rezultiralo time da je obrazovanje odraslih u zatvoru nedovoljno zastupljeno, a njegova uloga potcenjena” (Knežić i Savić, 2012, str. 179).

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija suočavaju se sa brojnim problemima materijalne, kadrovske i organizacione prirode (Jovanić, 2010), s jedne strane, i problemima krize ideologije tretmana, s druge strane. Oni se odnose na tranziciju ideje – od koncepta resocijalizacije ka konceptu reintegracije. Te promene u sferi izvršenja krivičnih sankcija direktno se manifestuju i na planiranje, realizaciju i evaluaciju tretmanskih i obrazovnih sadržaja (Jovanić, 2010).

Sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka obrazovni proces u zatvorima bio je u ekspanziji, pa je bio i veliki broj polaznika (Stevanović, 2006). „Organizovana nastava osnovnog i srednjeg usmerenog obrazovanja, analfabetski tečajevi, kursevi za polukvalifikovane i nekvalifikovane radnike, kao i obuka radnika za zanimanja metalske struke” (Konstantinović Vilić, Đurđić i Petrušić 2001, str. 79) nekada su bili samo deo nastavno-obrazovnih sadržaja. Kazneno-popravni zavodi imali su obrazovne centre-škole za osnovno i srednje obrazovanje odraslih osuđenika, koje su bile povezane sa odgovarajućim školama u centru grada, a godišnje je upisivano više stotina osuđenika koji su završavali osnovno i srednje obrazovanje (Knežić i Savić, 2013).

Nakon toga opada interesovanje za obrazovanje u zatvorima, a povećava se sumnja u moć obrazovanja kao oblika tretmana u resocijalizaciji osuđenih, uz nezainteresovanost uprava zavoda za organizovanje obrazovanja. Pravilnikom o organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija (UIKS, 2006) iz 2006. godine postojeće škole u kazneno-popravnim zavodima postale su odseci u Službi za prevaspitanje, najčešće sa jednim referentom za organizaciju kulturno-obrazovnih aktivnosti. „Ovaj podatak dovoljno govori o tome kako naše društvo vidi ulogu i značaj obrazovanja kao faktora osposobljavanja

osuđenih lica za integraciju u zajednicu po izdržanoj zatvorskoj kazni” (Knežić i Savić, 2013, str. 106).

O tome da je realizacija obrazovnih programa opala na listi prioriteta zatvorskog režima i da je realizacija obrazovnih sadržaja na minimalnom nivou, svedoče podaci koje navodi Stevanović: od ukupnog broja osuđenih, nekim vidom obrazovanja u toku 2008. godine bilo je obuhvaćeno svega 1,04% osuđeničke populacije (Stevanović, 2009).

Ipak, određeni pomak u odnosu države prema obrazovanju i stručnom osposobljavanju osuđenih predstavlja realizacija projekta *Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama Srbije*⁹. Programom je predviđena obuka osuđenika za pet struka, i to: pekarstvo (tri tipa obuke), zavarivanje (tri tipa obuke), štampanje sitoštampom, stolarstvo i povrtarstvo. Veliki broj osuđenika prepoznao je taj projekat kao svoju šansu, što je imalo i pozitivan rezultat, pa je čak 95% polaznika uspešno osposobljeno za rad (UIKS, 2013).

Podaci o obrazovnoj strukturi osuđenika govore da veliki broj njih ima obrazovne potrebe i ukazuju na neophodnost realizacije obrazovnih programa. U kojoj meri se sprovode obrazovni programi u zatvorima, najbolje ilustruju sledeći podaci: ukupan broj osuđenika krajem 2013.¹⁰ godine bio je 7.330, od čega je 7.054 osuđenika i 276 osuđenica; u neki od ponuđenih obrazovnih programa bilo je uključeno 12,8% osuđenika i 0,7% osuđenica. Nadalje, opismenjavanjem je bilo obuhvaćeno svega 49 osuđenika (u zatvoru i van zatvora), a u osnovnoškolsko obrazovanje u zatvoru ili u saradnji sa obrazovnim centrima van zatvora uključena su 32 osuđenika. Najveći broj osuđenika pohađao je kurseve – programe za obuku i sticanje stručnih kvalifikacija u zatvoru i van zatvora, njih 752. Treći stepen srednje stručne spreme stekla su 44 osuđenika, a četvorogodišnju srednju školu, van zatvora, pohađalo je šest osuđenika. Višu školu završilo je devet, a fakultet 13 osuđenika. Zabrinjavajući podatak u tom izveštaju je da nijedna osuđenica nije bila uključena u proces opismenjavanja, osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja 2013. godine.

Određeni napredak u organizaciji i realizaciji programa stručne obuke osuđenica zapaža se u poslednje dve godine. U Kazneno-popravnom zavodu za žene u Požarevcu, od 2014. godine sprovode se krojački kurs, koji je u prvoj godini re-

⁹ Taj projekat započeo 2011. godine, pod pokroviteljstvom Evropske unije, predstavlja podršku Upravi za izvršenje krivičnih sankcija za uspostavljanje efikasnog sistema stručnog obrazovanja i obuke osuđenika u zatvorima. Glavni cilj je upravo poboljšanje mogućnosti zapošljavanja osuđenika, čime bi se olakšao proces socijalne reintegracije. Projekat je realizovan u tri najveće kazneno-popravne ustanove u Republici Srbiji: KPZ u Nišu, KPZ u Sremskoj Mitrovici i KPZ u Požarevcu. U prvoj godini sprovođenja projekta pripremljen je koncept za stručno obrazovanje i obučavanje osuđenih, obučeni su timovi i instruktori za sprovođenje obuke i izabrani su osuđenici koji su se prijavili (na osnovu psihološke procene, testova i individualnog plana učenja).

¹⁰ Podaci preuzeti iz izveštaja Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (2013), Ministarstvo pravde Republike Srbije.

alizacije završilo 12,2% osuđenica, i kurs za izradu nakita, u kojem je učestvovalo 8,8% osuđenica (Srnić, Kovačević i Nikolić, 2014).

Uvođenje stručnog obrazovanja i obuke osuđenih zahteva i određeni broj novih radnih procedura koje trenutno nisu ustanovljene u zatvorskom sistemu. Nedostaje kvalifikovano nastavno osoblje, prostorne mogućnosti su vrlo ograničene, a na podizanju svesti i motivisanju osuđenih za aktivnije uključivanje u obrazovne programe gotovo da se ništa ne radi.

Motivisanost osuđenika za obrazovanje i recidivizam

I pored činjenice da u tri najveća kazнено-popravna zavoda u Srbiji postoje mogućnosti za naknadno osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje osuđenika, jedan od najvećih problema i dalje ostaje nemotivisanost osuđenika za uključivanje u obrazovni proces. U praksi se često dešava da se za obuku prijavljuju osuđenici koji imaju stečene kvalifikacije, odnosno oni koji nemaju potrebu za do/prekvalifikacijom, dok oni koji se nalaze u *stanju osnovne obrazovne potrebe* (bez škole, sa nepotpunom osnovnom ili srednjom školom) najčešće ostaju neprijavljeni. Brojni razlozi utiču na nisku motivisanost osuđenih za pomenute programe, a najzastupljeniji su: prethodno negativno iskustvo u učenju, zatvorske okolnosti u kojima se odvija obrazovni proces, uticaj neformalnih grupa, starost i dr. (Ilijić, 2016). Autori s pravom naglašavaju da zatvorski uslovi i zatvorsko okruženje mogu biti velika prepreka kako za ispoljavanje obrazovnih potreba, tako i za motivaciju i učestvovanje u organizovanim oblicima obrazovnog procesa u zavodu (Konstantinović Vilić, Đurđić i Petrušić, 2001).

Da bi se otklonile barijere, povećala motivacija i participacija osuđenika u programima obrazovanja, prilikom planiranja obrazovnih programa koji se sprovode u zatvorima treba uzeti u obzir i uvažiti specifičnosti odraslih osuđenika (Knežić, 2001). U skladu sa tim, može se reći da „obrazovanje u zatvoru ne počiva toliko na autoritetu koliko na pristanku koji je veoma teško ostvariti u prinudnom i autoritarnom okruženju kakav je zatvor” (Knežić i Savić, 2013, str. 103). U tom smislu, ako se želi efikasno obrazovanje u zatvorima, budući napori u sferi organizacije i realizacije obrazovnih sadržaja treba da sadrže komponentu koja će uticati na povećanje motivacije za učešće osuđenika u obrazovnim programima (Ilijić, 2016).

Postoji više načina na koje motivacija osuđenika, kvalitet i efikasnost zatvorskog obrazovanja i obuke mogu biti poboljšani, a među njima su: povećana saradnja *u samom zatvoru* između različitih aktera; povećana saradnja *između zatvora i lokalnih zajednica* (sa ciljem da se osigura podrška da se obrazovanje i osposobljavanje realizuju u zatvorskoj ustanovi i da se eventualno nastave nakon izlaska osuđenika iz zatvorskog okruženja) i inovativni metodi učenja u kojima

je naglasak stavljen na učenika. Korišćenje inovativnih metoda učenja zahteva obučene nastavnike i trenere, sa dobrim (andragoškim) veštinama i razumevanjem zahteva odraslih osuđenika (učenika), ali i sposobnošću za prevazilaženje ograničenja koje realizacija obrazovnih procesa u zatvorskoj sredini nosi sa sobom (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

Rezultati studije¹¹ čiji je cilj bio da identifikuje najvažnije motivacione faktore za učestvovanje osuđenika u obrazovnim aktivnostima ukazuju na to da su *smislenost i korisnost rada* – jedan od važnih motivacionih faktora. Najčešći odgovor osuđenika odnosi se upravo na pružanje mogućnosti *da provode vreme radeći nešto korisno i razumno*. Takođe, među najznačajnijima je motivacioni faktor – *prilika da se nadoknadi propušteno*. Mnogi osuđenici su učestvovanje u obrazovnim aktivnostima videli i *kao drugu šansu da učine ono što su ranije propustili*. Ostali faktori su slični motivacionim faktorima opšte populacije i odnose se na *želju za poboljšanjem mogućnosti za zapošljavanje* ili *želju da porodice učine ponosnim* (Eikeland, Manger & Asbjørnsen, 2009).

Treba imati na umu da uspešna realizacija obrazovnih programa u zatvorima nije jednostavan ni lak zadatak (Brewster & Sharp, 2002). Izazovi sa kojima se suočavaju zatvorsko osoblje i nosioci vaspitnog obrazovnog procesa su višestruki. Stalno menjanje profila zatvorske populacije, potreba da se ide ukorak sa promenama i dostignućima u redovnom obrazovanju i usvajanje novih tehnologija za učenje predstavljaju posebne izazove za obrazovni kadar. Rast zatvorske populacije u celom svetu, preopterećenost zatvorskih kapaciteta i produbljivanje krize zatvora, kao i problem održavanja bezbednosti, povećavaju rizik koji može da dovede ili je već doveo do pada obrazovanja na listi prioriteta zatvorskog režima. Istovremeno, u kontekstu ekonomske krize i sve konkurentnijih tržišta rada, osuđenici je više nego ikad potrebno da steknu veštine i kompetencije kojima će povećati svoje izgleda da se uspešno uključe u svet rada i zapošljavanja na slobodi (Hawley, Murphy & Souto-Otero, 2013).

„Obrazovni tretman u zatvorima, koji se ogleda u podizanju nivoa znanja osuđenika, predstavlja ujedno i izraz *humanizacije izvršenja zatvorske kazne* i nastojanje da se ostvare vaspitno-korektivni efekti na osuđena lica” (Jovanić i Ilijić, 2015, str. 165). Svakako, „naknadni završetak ranije propuštenog školovanja ne znači da oni koji su uključeni u ovaj proces više neće vršiti krivična dela, jer je recidivizam multikauzalna pojava, već da osuđeno lice povećava svoje mogućnosti za uključivanje u prosocijalne tokove na slobodi” (Jovanić i Ilijić, 2015, str. 165).

Smanjenje stope recidivizma je najmoćniji i najpoželjniji ishod celokupnog vaspitno-korektivnog i obrazovnog tretmana u zatvoru, pa je stoga veliki broj stranih studija usmeren na istraživanje efekata obrazovnog procesa u zatvori-

¹¹ Sprovedene u Danskoj, Finskoj, na Islandu, u Švedskoj i Norveškoj.

ma (najčešće osnovnoškolskog ili srednjeg – stručnog) na kasniji život na slobodi i rizik recidivizma¹² (Gaes, 2008). Ispitujući veze između učesća zatvorenika u stručnom obrazovanju i programima obuke (*VET*) dostupnih u zatvorskom sistemu Australije i njihove šanse za povratak u zatvor, Kalan i Gardner (Callan & Gardner, 2007) došli su do nalaza da zatvorenici koji su bili uključeni u obrazovne programe imaju mnogo manje šanse da se vrate u zatvor od onih koji nisu učestvovali u programu. Taj zaključak je nastao na osnovu rezultata istraživanja koji pokazuju da su osuđenici koji nisu bili uključeni u proces profesionalnog osposobljavanja (32%) u većem procentu recidivirali, u poređenju sa osuđenima koji su bili uključeni u programe obuke (23%). Slične rezultate navode i drugi autori: osuđenici uključeni u obrazovni procese imaju manje šanse da recidiviraju u poređenju sa osuđenima koji nisu bili uključeni u te procese (Cho & Tyler, 2008; Harer, 1995; Hull, Forrester, Brown, Jobe & McCullen, 2000; Davis, Bozick, Steel, Sauders & Miles, 2013; Wilson, Gallagher & Mackenzie, 2000).

Smanjenje stope recidivizma važno je ne samo sa stanovišta *humanizacije izvršenja kazne* već i sa ekonomskog aspekta, budući da se u decenijama *krize zatvora* (Mrvić Petrović, 2007), finansijske krize i smanjenja budžetskih sredstava neophodnih za funkcionisanje zatvora i realizaciju tretmanskih programa obrazovni programi vide kao ekonomski isplativi, što potvrđuje i metastudija Dejvisa i saradnika (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013). Kada se uporede troškovi organizacije obrazovanja, pozitivni efekti obrazovanja na ponašanje osuđenika i rizik recidivizma sa troškovima zatvorskog života i povratka u zatvor, može se zaključiti da je, u ekonomskom smislu, investiranje u razvoj obrazovnih programa *isplativo*. Takođe, s obzirom na činjenicu da obrazovni programi imaju potencijal da povećaju stopu zaposlenosti osuđenih u zatvoru, ali i da utiču na povećanje šansi za obezbeđivanje zaposlenja u društvenoj zajednici, nakon otpuštanja (John Howard Society of Alberta, 2002), može se reći da je ulaganje u obrazovanje, i u socijalnom i u ekonomskom smislu, višestruko korisno – kako po pojedinca, tako i po društvo.

„Zalaganje za primenu obrazovanja u zatvorima možemo tražiti u proceni efikasnosti obrazovanja u smanjenju recidivizma, ali i u ispitivanju pozitivnih promena ličnosti i ponašanja do kojih je došlo pod uticajem obrazovanja u zatvoru” (Jovanić, 2010, str. 265).

Rezultati velikog broja stranih studija potvrđuju prethodne navode – da osim smanjenja stope recidiva, postoje i drugi pozitivni efekti obrazovanja osuđenika koji se mogu tumačiti i kao alternativa recidivu (Ilijić, 2016). Komparativna studija sprovedena u tri američke države pokazuje da su glavni efekti obrazovanja

¹² Posmatran kao ponovno vraćanje u zatvor u periodu od tri do pet godina nakon otpuštanja.

odraslih osuđenika u zatvorima: povećanje mogućnosti zapošljavanja osuđenika i redukcija kriminalnog ponašanja (Steurer, Smith & Tracy 2001; Chawez & Dawe, 2007). To jasno govori da obrazovanje osuđenih ima pozitivan efekat na njihovu socijalnu reintegraciju. Takođe, pozitivni efekti se odnose i na promene u ponašanju koje se manifestuju u smanjenju nasilja i opštem poboljšanju zatvorske discipline (Evaluating Correctional Education, 1997), poboljšanju odnosa prema drugim zatvorenicima i stručnom osoblju, manjem broju izvršenih disciplinskih prestupa, napredovanju u tretmanu – češćoj reklasifikaciji u povoljniji tretman (Ilijić, 2016). Efekti obrazovanja osuđenika odnose se i na pružanje osnove za nastavak školovanja po otpuštanju iz zatvorske ustanove, smanjenje nediscipline u samoj ustanovi (Gerber & Fritsch, 1995), razvijanje samoaktuelizacije i samo-realizacije, razvijanje ekonomskih sposobnosti, poboljšanje socijalnih odnosa i razvoj građanske odgovornosti (Ryan, 1997; Jovanić, 2010).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da obrazovanje u zatvoru, na individualnom nivou, može da: poveća sposobnost pojedinca za rešavanje problema, ojača veštine socijalne interakcije, stimuliše osećaj samoeфикаsnosti i tako povećava šansu uspostavljanja prosocijalnog ponašanja (Ross & Fabiano, 1985); sticanjem znanja i veština stvori mogućnost da se zaposli (samim tim, smanjuje se stopa kriminala) (Gerber & Fritsch, 1995; Wilson, Gallagher & MacKenzie, 2000); obezbedi povećanu uključenost u socijalne situacije koje promovišu prosocijalne stavove, uverenja i ponašanja (Sampson & Laub, 1993; Harer, 1995).

Naime, iako većina istraživača stopu¹³ recidivizma uzima kao meru uspešnosti sprovedenih obrazovnih programa u zatvorima, s pravom treba istaći i druge pozitivne efekte, kao što su promene u ponašanju osuđenika prema drugima, promene na nivou stavova i pozitivne promene u pogledu poštovanja discipline u ustanovi. To su promene koje nastaju kao posledica učešća osuđenih u pomenutim programima.

Ciljevi savremenih tendencija u penalnom obrazovanju

Kada se govori o savremenim tendencijama u oblasti obrazovanja odraslih osuđenika, treba ukazati i na inovirane i znatno bogatije ciljeve, u odnosu na ranije, kojima ti programi teže. Osim osnovnih, programi nastoje da ostvare i specifične ciljeve, kao što su:

- 1) *podsticanje samoaktuelizacije i samorealizacije* – kod osuđenika se razvijaju znanja, veštine i stavovi neophodni za realizaciju njihovih

¹³ Danas se sve više govori o kategoriji rizika za recidiv – u kontekstu savremene penološke prakse koja je zasnovana na proceni stepena rizika za recidiv, potreba osuđenih i kapaciteta za promenu.

potencijala, samosvesti, realističnog i pozitivnog *self-koncepta*, kao i vrednosnog sistema koji je u skladu sa opšteprihvaćenim vrednostima. Tehnikama ispravnog odlučivanja i rešavanja problema nastoje se unaprediti kognitivne sposobnosti i kritičko mišljenje osuđenika;

- 2) *poboljšanje socijalnih odnosa* – obrazovanjem osuđenici stiču znanja i veštine neophodne za aktivne odnose sa drugima, efektivnije i produktivnije funkcionisanje u porodici i društvu, kao i reagovanje u različitim socijalnim situacijama koje će biti u skladu sa očekivanjima i društvenim normama. Postizanje tog cilja ujedno bi značilo i promenu ponašanja od devijantnog i antisocijalnog ka prosocijalnom i društveno prihvatljivom;
- 3) *razvijanje ekonomskih sposobnosti* – mnogi osuđenici, zbog nedostatka znanja i veština, ali i radnog iskustva, nisu u mogućnosti da izdržavaju svoju porodicu i vode samostalan život. Osim opšeg obrazovanja i profesionalne obuke, kod osuđenika treba razvijati i sposobnosti upravljanja novcem, informisati ih o uspešnim načinima i putevima obezbeđivanja zaposlenja itd.;
- 4) *razvijanje građanske odgovornosti* – vreme provedeno u zatvoru treba iskoristiti da se osuđeni osposobe da vode produktivan i organizovan život po izlasku. Razvijati odgovornost za sopstveno ponašanje i percipiranje sebe kao korisnog člana društvene zajednice koje poštuje zakonske norme ponašanja (Ryan, 1997).

Osim opštih i specifičnih ciljeva koje nastoje da ostvare, obrazovni programi treba da budu kreirani tako da uzimaju u obzir i *specifičnost populacije i posebne potrebe* pojedinaca usklađene sa potrebama za obrazovanjem.

Istraživači navode da se time što odrasli osuđenici učestvuju programima usmerenim ka eliminaciji kriminogenih faktora rizika smanjuje verovatnoća da ponovo počine krivična dela. Programi obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja podrazumevaju i programe koji nisu prvenstveno usmereni ka ispunjavanju obrazovnih potreba, već i drugih identifikovanih faktora rizika. To su programi usmereni ka eliminaciji zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, kontroli agresije ili prevenciji nasilja u porodici. Oni predstavljaju najadekvatniji put izvršenja zatvorske kazne koji doprinosi sigurnoj i uspešnoj tranziciji u društvenu zajednicu (Motiuk, 2012). „U svetu se pored klasičnih školskih programa za obrazovanje odraslih, sve više radi na pružanju praktičnih profesionalnih znanja i veština, na razvoju ljudskih kvaliteta, socijalne kompetencije i slično” (Jovanić, 2010, str. 264).

Zaključak

Realizacija obrazovnih programa u zatvorima kompleksan je i višeznačan proces sa mnoštvom mehanizama putem kojih se može uticati na ponašanje pojedinca u zatvoru i društvenoj zajednici, na slobodi, sa ciljem da se izazove pozitivna promena (Duguid, 1998).

Cilj izvršenja zatvorske kazne ne sme se svesti na puko izolovanje i segregaciju osuđenih na određeno vreme iz društvene sredine, već kaznu treba iskoristiti kao priliku da se primene odgovarajući programi postupanja i mogućnost da osuđeni usvoje društveno prihvatljive oblike ponašanja i vrednosti sa ciljem što bolje socijalne reintegracije. Obrazovni proces, svakako, predstavlja vrlo efikasno sredstvo koje može da osigura ostvarivanje poželjnog cilja. U inostranoj penološkoj praksi osuđenicima su dostupni brojni obrazovni programi. Nažalost, u našoj zemlji nije tako – obrazovni sadržaji nisu dostupni osuđenicima u svim zatvorima, a obrazovnom procesu se ne posvećuje dovoljna pažnja. Nedostaje i saradnja sa lokalnim obrazovnim centrima. U ustanovama u kojima postoje mogućnosti za naknadni završetak osnovne i srednje škole, problem leži u motivaciji osuđenika za uključivanje u pomenute sadržaje. Razlozi za neuključivanje su brojni, od negativnih iskustava u ranijem školovanju, starosti, neprivlačnosti obrazovnih programa i dr. Postoji globalni trend opadanja značaja obrazovanja u zatvorima, ali dobri primeri obrazovne prakse u zatvorima, iako izolovani, pokazuju važnost sistematskog načina unapređivanja tog važnog zadatka.

Promena neželjenih stavova prema procesima obrazovanja odraslih u zatvorima predstavlja ne samo popravnu priliku za osuđenike, već i priliku društva i institucija da isprave svoje neuspehe koji su u velikoj meri odgovorni za počinjeni kriminalitet.

Reference

- ARONSON, E. (2013). *A second chance through Princeton's Prison Teaching Initiative*. The Trustees of Princeton University. New Jersey: Princeton.
- BREWSTER, D. R., & SHARP, S. (2002). Educational Programs and Recidivism in Oklahoma: Another Look, *The Prison Journal*, 82(3), 314–334.
- CHO, R. M., & TYLER, J. (2013). Does Prison-Based Adult Basic Education Improve Postrelease Outcomes for Male Prisoners in Florida. *Crime & Delinquency*, 59(7), 975–1005. Published on-line on November 30, 2010. Retrieved from cad.sagepub.com/content/59/7/975.
- CALLAN, V., & GARDNER, J. (2007). The role of VET in Recidivism in Australia. In: Dawe, S. (Ed.) *Vocational Education and Training for Adult Prisoners and Offenders in*

- Australia: Research readings*. National Centre for Vocational Education Research-NCVER, Australian Government. Retrieved from www.ncver.edu.au (accessed 18 May 2014)
- California Department of Correction & Rehabilitation (2014). Office of Offender Services (OS). Retrieved from www.cdcr.ca.gov/rehabilitation/os.html.
- CHAVEZ, R., & DAWE, S. (2007). International Research and Trends in Education and training provision in Correctional Settings (16–27). In: Dawe, S. (Ed.) *Vocational Education and training for Adult prisoners and Offenders in Australia: Research readings*. National Centre for Vocational Education Research-NCVER, Australian Government. Retrieved on 16 May 2014 from www.ncver.edu.au.
- COUNCIL OF EUROPE-EDUCATION IN PRISON. RECOMMENDATION No R(89)12 Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and Explanatory memorandum. Strasbourg 1990. Retrieved on 28 January 2014 from www.era.org/upload/media/Education_in_Prison_02pdf.
- COATES, D. S. (2013). *Unlocking Potential. A review of education in prison*. Ministry of Justice. Retrieved from www.gov.uk/moj.
- DAVIS, L., BOZICK, R., STEELE, L. J., SAUNDERS, J., & MILES, J. (2013). *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta Analysis of Programs that Provide Education to Incarceration Adults*. Bureau of Justice Assistance. U.S. Department of Justice. Rand Organization. Retrieved from www.rand.org/pubs/research_reports/RR266.
- DUGUID, S. (1998). *British Columbia Prison Education Research Project*. Final Report Social Sciences and Humanities Research, Ottawa (Ontario): Council of Canada.
- EVALUATING CORRECTIONAL EDUCATION, (1997). Using Correctional Education Data: Issues and Strategies. Retrieved from <http://www2.ed.gov/offices/OVAE/AdultEd/OCE/IssuesStrategies/ch5.html>.
- EIKELAND, O. J., MANGER, T., & ASBJØRNSEN, A. (Eds.) (2009). *Education in Nordic Prisons*. Prisoner's educational background, Preferences and Motivation Copenhagen: Nordic Council of Ministers. Retrieved from <http://www.norden.org/en/publications/publications/2009-508>.
- GAES, G. (2008). *The Impact of Prison Education Programs on Post-release Outcomes*. Re-entry Roundtable on Education. Retrieved from <http://www.dlrr.maryland.gov/adulted/aimpactprisoned.pdf>.
- GERBER, J. & FRITSCH, E. J. (1995). Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, 22(1–2), 119–142.
- HARER, M. D. (1995). Recidivism among Federal Prisoners Released in 1987. *Journal of Correctional Education*, 46(3), 98–128
- HARLOW, C. W. (2003). Education and Correctional Populations, Bureau of Justice Statistics Special Reports, U. S. Department of Justice. Retrieved from www.bjs.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf
- HAWLEY, J., MURPHY, I., & SOUTO-OTERO, M. (2013). *Prison Education and Training In Europe. Current stay-of-play and Challenges*. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. Retrieved from www.ec.europa.eu.

- HULL, K. A., FORRESTER, S., BROWN, J., JOBE, D., & McCULLEN, C. (2000). Analysis of recidivism rates for participants of the academic/vocational/transitional education programs offered by the Virginia Department of Correctional Education. *Journal of Correctional Education*, 51(2), 256–261.
- ILJIĆ, LJ. (2016). *Uticaj obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja na redukciju rizika recidivizma kod osuđenih lica*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ILIĆ, Z. I JOVANIĆ, G. (2011). *Zatvori i/ili sloboda pod nadzorom*. Beograd: Planeta Print.
- IZVEŠTAJ UPRAVE ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Preuzeto 19. aprila 2016. sa www.uiks.mpravde.gov.rs/articles/izvestaji-i-statistika.
- JOVANIĆ, G. I ILJIĆ, LJ. (2015). Obrazovne potrebe i edukativni tretman. *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (157–169). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Preuzeto sa icf.fasper.bg.ac.rs/zbornici/2015-danas-proceedings.pdf
- JOVANIĆ, G. (2010). Potrebe za tretmanom i njegova realizacija u penitensijarnim uslovima. U: Žunić Pavlović, V. i Kovačević Lepojević, M. (ur.) *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja* (257–276). Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- JOVANIĆ, G. (2008). *Inclusive education in prison*. Book of Abstracts Conference Role of the Special Educator and Rehabilitator in the Institutional treatment of Children with special education needs (112–113). Skopje: Institute of Special Education and Rehabilitation.
- JOHN HOWARD SOCIETY OF ALBERTA (2002). *Inmate Education-report*. Retrieved from www.johnhoward.ab.ca/pub/old/respaper/educa02.htm.
- KNEŽIĆ, B. I SAVIĆ, M. (2013). Obrazovanje u zatvoru: od prava do realizacije. *Andragoške studije*, 1, 99–116.
- KNEŽIĆ, B. I SAVIĆ, M. (2012). Obrazovanje iza rešetaka. U Kron, L. (ur.), *Delikti, kazna i mogućnosti socijalne profilakse* (179–193). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- KNEŽIĆ, B. (2001). *Obrazovanje i resocijalizacija. Metode merjenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- KONSTANTINOVIĆ VILIĆ, S., ĐURDIĆ, V. I PETRUŠIĆ, N. (2001). *Kazneno popravni zavod u Nišu – 90 godina*. Za izdavača: Đorđević, M.
- MACKENZIE, D. L. (2012). The Effectiveness of Corrections-Based Work and Academic and Vocational Education Programs. In: Petersilia, J. & Reitz, K. R. (Eds). *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections*. Retrieved from http://www.reentryeducationnetwork.org/uploads/1/2/5/3/12534585/the_effectiveness_petersilia.pdf.
- MOTIUK, L. L. (1996). Targeting employment patterns to reduce offender risk and need. *Forum on Corrections research*, 8(1), 22–24
- MRVIĆ PETROVIĆ, N. (2007). *Kriza zatvora*. Beograd: Direkcija za izdavačku i bibliotečko-informacionu delatnost, Vojnoizdavački zavod.

- NORDIC COOPERATION-NORDIC PRISON EDUCATION. (2009). *A lifelong Learning Perspective*. Retrieved from <http://www.norden.org/en/publications/publikationer/2009-536>.
- NORWEGIAN MINISTRY OF EDUCATION AND RESEARCH. (2004–2005). Short Version of Report No. 27. *Education and Training in the Correctional Services „Another Spring”*. Preuzeto 13. maja 2016. sa <http://www.epea.org/images/pdf/AnotherSpring-Norway.pdf> *Prison Education: Mapping of key data*, (2012). Annex 6-Case study: The Learning Centre. Sweden: GHK – European Commission.
- RYAN, T. A. (1997). *Literacy Training and Reintegration of Offender*. University of South California. Columbia: South California.
- ROSS, R., & FABIANO, E. (1985). *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Johnson City, TN: Institute of Social Science and Arts.
- REPORT OF MINISTRY OF EDUCATION AND RESEARCH-NORWEGIAN MINISTRY OF EDUCATION AND RESEARCH. (2004–2005). Short Version of Report No. 27. *Education and Training in the Correctional Services „Another Spring”*. Retrieved from <http://www.epea.org/images/pdf/AnotherSpring-Norway.pdf>.
- STEURER, S. J., SMITH, L. J., & TRACY, A. (2001). *Three State Recidivism Study*. Landham, MD: Correctional Education Association.
- SAMPSON, R., & LAUB, J. (1993). *Crime in the making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- SPELLBERG, M. (2013). *Prison Teaching Initiative*. Scholarship and Transformative Education in Prison. Princeton University.
- SRNIĆ, J., KOVAČEVIĆ, N., NIKOLIĆ, N. (2014). *Život posle zatvora – rezultati istraživanja potreba osuđenih lica u postpenalnom periodu*. Beograd: Centar za prevenciju kriminala i postpenalnu pomoć – NEOSTART.
- STEVANOVIĆ, Z. (2009). Efekti institucionalnog tretmana u radu sa osuđenim licima i prevencija kriminala. U: Blagojević, M. i Stevanović, Z. (ur.). *Prevencija kriminala i socijalnih devijacija-od razumevanja ka delovanju* (149–161). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- STEVANOVIĆ, Z. (2006). Mogućnosti i ograničenja izgradnje savremenog zatvorskog sistema, U: Radovanović, D. (ur.). *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi* (581–589). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.
- UNITED NATION & UNESCO-INSTITUTE FOR EDUCATION (1995). *Basic Education in Prison*. United Nations Sales Publication, No. 95-IV-3. Retrieved from www.unesdoc.unesco.org/images/0011/001116/111660eo.pdf.
- UIKS – GODIŠNJI IZVEŠTAJ O RADU UPRAVE ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA (2006). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Preuzeto sa www.uiks.mpravde.gov.rs/articles/izvestaji-i-statistika/
- UIKS – GODIŠNJI IZVEŠTAJ O RADU UPRAVE ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA (2013). Ministarstvo pravde Republike Srbije. Preuzeto sa www.uiks.mpravde.gov.rs/articles/izvestaji-i-statistika/

- WAGNER, P., & RABUY, B. (2016). *Mass Incarceration: The Whole Pie 2016*. Prison Policy Initiative. Preuzeto 24. juna 2016. sa <http://www.prisonpolicy.org/reports/pie2016.html>
- WILSON, D. B., GALLAGHER, C. A., & MACKENZIE, D. L. (2000). A Meta-Analysis of Corrections Based Education, Vocation and Work Programs for Adult Offenders. *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 37, 347–368.

Ljeptosava Ilijić¹⁴, Olivera Pavićević¹⁵, Hajdana Glomazić¹⁶
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Prison Education: The Needs and the Potential¹⁷

Abstract: Prisons are an aspect of a wider social context which determines, to a significant degree, the way in which they will be financed and organised, as well as their internal conditions and priorities. Hence great differences in prison education practice. This paper presents and analyses prison education practice. Results demonstrate the need for prison education, the fact that the possibilities for its delivery vary depending on the local development factor, and that updating this type of education with new technologies is one of the directions of its development. In addition, the data shows multiple positive effects of prison education, and that the latter can be considered an active measure taken by the society in order to not only decrease recidivism, but also improve prisoners' social integration at the end of their sentence.

Keywords: prisoner, prison, education, resocialisation, recidivism.

¹⁴Ljeptosava Ilijić, PhD is Research Associate at the Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade.

¹⁵Olivera Pavićević, PhD is Research Fellow at the Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade.

¹⁶Hajdana Glomazić, PhD is Research Fellow at the Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade.

¹⁷This paper is a part of research project undergoing realization at the Institute for Criminological and Sociological Research in Belgrade *Crime in Serbia: phenomenology, risks and opportunities for social intervention* (47011), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development RS.